

KAZIMIERZ MALISZEWSKI (Toruń)

NAJNOWSZE ZBIOROWE DZIEŁO
Z HISTORII GDAŃSKIEGO GIMNAZJUM AKADEMICKIEGO
W DOBIE RZECZYPOSPOLITEJ PRZEDROZBIOROWEJ

Prusy Królewskie w XV–XVIII w. (aż do pierwszego rozbioru Polski w 1772 r.) stanowiły jedną z najważniejszych i najbogatszych prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej. Był to region o wysoko rozwiniętym życiu miejskim, które reprezentowały trzy wielkie miasta: Gdańsk, Toruń i Elbląg, a także liczne mniejsze (z Malborkiem, Grudziądzem i Chełmnem na czele). Miasta te były równocześnie, dzięki rozgałęzionym stosunkom gospodarczym oraz różnorodnym więziom i kontaktom, otwarte na wszystko co nowe w ówczesnej kulturze europejskiej. Szczególną rolę odgrywał Gdańsk jako czołowe i najświetniejsze obok Krakowa miasto Rzeczypospolitej szlacheckiej, miasto portowe, polskie „okno na świat”, a jednocześnie niezwykle ważny ośrodek kultury¹. Duże znaczenie w kształtowaniu edukacji elit tej metropolii, jak i całych Prus Królewskich, miała działalność Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, którego początki sięgają roku 1558 (warto tu wspomnieć, iż w Prusach Królewskich powstały jeszcze dwie tego typu szkoły – w Elblągu (1535) i w Toruniu (1568)). Należy już w tym miejscu podkreślić, że pierwotne „Gymnasium Dantiscanum”, a od roku 1580 „Gymnasium Academicum sive Illustre”, podobnie jak wspomniane uczelnie Elbląga i Torunia, było dziełem mieszczaństwa i aktywności władz miejskich, jak też działających nad Motławą pedagogów².

¹ Z. Nowak, *Czynniki kulturotwórcze w Prusach Królewskich doby Odrodzenia*, [in:] *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVIII wieku*, red. H. Dziechcińska, Wrocław 1980, s. 39–69; *Prusy Królewskie. Społeczeństwo–kultura–gospodarka (1454–1772). Szkice z dziejów*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012; K. Maliszewski, *Formy i metody komunikacji społecznej w wielkich miastach Prus Królewskich w XVII do XVIII wieku*, [in:] idem, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 2001, s. 68–93; *Kulturgeschichte Preussens königlich polnischen Anttheils in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. S. Beckmann, K. Garber, Tübingen 2005.

² Dzieje gimnazjów akademickich w Prusach Królewskich opracowano m.in. w: S. Tync, *Dzieje gimnazjum toruńskiego (1568–1772)*, t. 1, Toruń 1928; t. 2, Toruń 1949; S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681–1817. Studium z dziejów nauki i oświaty* (Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego, t. 4), Poznań 1973; M. Pawlak, *Dzieje Gimnazjum Elbląskiego w latach 1535–1772*, Olsztyn 1972; idem, *Z dziejów świetności Gimnazjum Elbląskiego w epoce Odrodzenia i Baroku*, Gdańsk 1985; *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa dla uczczenia czterechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum Gdańskiego 1558–1958*, Gdynia

Dzieje Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego nie miały do tej pory całościowego, odrębnego, monograficznego opracowania. Podjęty przed wieloma już laty i nadal kontynuowany trud badawczy historyków kultury, nauki i oświaty w ośrodkach naukowych Warszawy, Torunia i Gdańska, m.in. przez Tadeusza Bieńkowskiego, Kazimierza Kubika, Lecha Mokrzeckiego, Bronisława Nadolskiego, Mariana Pawlaka, Stanisława Salmonowicza i Stanisława Tynca, przy udziale wielu innych badaczy, których książki i artykuły ukazywały się jeszcze w ubiegłym stuleciu, nie odzwierciedlił w pełni wszystkich aspektów działalności gdańskiej uczelni³. Szczęśliwie się złożyło, iż przypadający na rok 2008 jubileusz 450-lecia założenia Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego stał się znakomitą okazją do intensyfikacji badań nad jego dziejami. Dzięki kilkuletnim staraniom Komitetu Redakcyjnego powołanego na Uniwersytecie Gdańskim z inspiracji kierownictwa Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania (w skład którego wchodził Mariusz Brodnicki, Andrzej Ceynowa – przewodniczący, Zofia Głombiowska, Andrzej Kątny, Edmund Kizik, Edmund Kotarski, Lech Mokrzecki, Zbigniew Nowak, Kazimierz Orzechowski i Regina Pawłowska) udało się opublikować w ciągu jednego – 2008 r. – cztery tomy pod wspólnym tytułem *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*⁴. Każdy z nich został przygotowany przez innego redaktora (tom 1. przez E. Kotarskiego, tom 2. przez L. Mokrzeckiego, tom 3. przez Z. Nowaka, tom 4. przez Z. Głombiowską). Cztery lata później został wydany tom 5. z tej serii pod redakcją L. Mokrzeckiego i M. Brodnickiego, którego zmieniony komitet redakcyjny tworzyli: Mariusz Brodnicki (sekretarz), Rita Grochocińska, Edmund Kizik, Edmund Kotarski, Bernard Lammek (przewodniczący), Zbigniew Machaliński, Lech Mokrzecki, Zbigniew Nowak, Kazimierz Orzechowski, Waldemar Tłokiński i Jan Żebrowski⁵.

Przejdźmy obecnie do ogólnej charakterystyki problematyki zawartej w poszczególnych tomach, w ramach której spróbujemy sformułować kilka własnych uwag i refleksji.

1959; K. Kubik, *Polska szkoła prywatna w dawnym Gdańsku*, Gdynia 1963. O wysokich aspiracjach kulturalnych i intelektualnych mieszczaństwa gdańskiego por. zbiorowe opracowanie pt. *Mieszczaństwo gdańskie. Sesja naukowa 21–23.11.1996*, red. S. Salmonowicz, Gdańsk 1997

³ Por. m.in.: B. Nadolski, *Życie i działalność naukowa uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna. Studium z dziejów Odrodzenie na Pomorzu*, Toruń 1961; idem, *Ze studiów nad życiem literackim i kulturą umysłową na Pomorzu w XVI i XVII wieku*, Wrocław 1969; B. Bieńkowska, T. Bieńkowski, *Kierunki recepcji nowożytnej myśli naukowej w szkołach polskich (1660–1773)*, cz. 1: *Przyrodoznawstwo*, Warszawa 1973; cz. 2: *Humanistyka*, Warszawa 1976; K. Kubik, L. Mokrzecki, *Trzy wieki nauki gdańskiej*, Wrocław 1976; L. Mokrzecki, *Studium z dziejów nauczania historii*, Gdańsk 1973; idem, *Wokół staropolskiej nauki i oświaty. Gdańsk – Prusy Królewskie*, Gdańsk 2001; M. Pawlak, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich w XVII do XVIII wieku*, Toruń 1988.

⁴ Zob. *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1: *Szkice z dziejów*, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008; t. 2: *Wybór źródeł z XVI i XVII wieku*, red. L. Mokrzecki, Gdańsk 2008; t. 3: *Wybór źródeł od XVII do XVIII wieku*, red. Z. Nowak, Gdańsk 2008; t. 4: *W progach muz i Minerwy*, red. Z. Głombiowska, Gdańsk 2008.

⁵ *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 5: *Źródła i artykuły*, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, Gdańsk 2012.

Tom 1. z podtytułem *Szkice z dziejów* pod redakcją E. Kotarskiego obejmuje napisane przez niego *Słowo wstępne*, 15 artykułów w formie szkiców różnych autorów, bibliografię i indeks osób (łącznie 419 stron). Rozpoczyna go artykuł wprowadzający o charakterze syntetycznym pióra wybitnego znawcy przedmiotu Lecha Mokrzeckiego pt. *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Zarys dziejów*, w którym przedstawia on najpierw genezę powstania tej uczelni w kontekście rozwoju protestantyzmu i wysuwanych przezeń postulatów edukacyjnych oraz pierwszy etap jej działalności w latach 1558–1580. Autor akcentuje rolę wybitnego humanisty i polihistora Bartłomieja Keckermanna (1572–1607), od 1602 r. profesora filozofii Gdańskiego Gimnazjum, w przekształceniu szkoły w Gimnazjum Akademickie o europejskich aspiracjach i poziomie. L. Mokrzecki słusznie zwraca uwagę, iż dzięki zapoczątkowanej przez Keckermanna reformie gdańskiego „Gymnasium Academicum” stało się ono, obok toruńskiego w ciągu XVII w. jedną z najlepszych szkół w Rzeczypospolitej. Rangę tę uzyskało dzięki wysokiemu poziomowi zajęć dydaktycznych oraz wynikom badań naukowych, prowadzonych przez zatrudnionych w nim profesorów. Absolwentów gdańskiej szkoły przyjmowano na końcowe lata studiów w uniwersytetach zagranicznych. Natomiast dorobek wielu uczonych gdańskich wszedł na trwałe do dziejów nauki europejskiej, a nawet światowej. Mimo to, jak podkreśla autor, nie powiodły się liczne starania władz ani Gdańska, ani też Torunia czy Elbląga o utworzenie na terenie Prus Królewskich (w okresie od XVI do XVIII w.) uczelni wyższej – uniwersytetu.

W kolejnym artykule pt. *Koszty utrzymania Gimnazjum Akademickiego* Edmund Kizik w sposób bardzo interesujący i zarazem konkretny przedstawił problem finansowania gdańskiej szkoły i wysokości uposażenia profesorów, które w dużej mierze zależały od ogólnego położenia ekonomicznego miasta w związku z toczącymi się wojnami (np. w czasie oblężenia Gdańska przez wojska króla Stefana Batorego w 1577 r. część kadry profesorskiej opuściła miasto, szukając spokojniejszych miejsc pracy). Autor zwrócił uwagę, iż utrzymanie dużej uczelni typu akademickiego, jakim było Gdańskie Gimnazjum, stanowiło dla budżetu miasta dosyć spore obciążenie. Jednak władze miasta, przynajmniej w XVII w., starały się zapewnić kadrze profesorskiej godziwe pensje, widząc w niej, podobnie jak w pastorach gdańskich kościołów, elitę intelektualną Gdańska.

Z kolei wybitny badacz literatury staropolskiej, a także historii kultury literackiej i naukowej Gdańska, Edmund Kotarski w tekście pt. *Fundacje stypendialne w dawnym Gdańsku* ukazał równie ważny problem pomocy stypendialnej, jakiej udzielała rada miasta, często kierowana przez światłych burmistrzów, młodym, zdolnym ludziom. Stypendia te były stałą pozycją w budżecie miejskim. Autor podkreśla fakt, iż spośród stypendystów rady miasta wywodzili się liczni zasłużeni dla Gdańska przedstawiciele jego elity umysłowej: sekretarze, duchowni, lekarze, rajcy i burmistrzowie. Stypendia stanowiły od początku ważną inwestycję w przyszłość grodu nad Motławą. Nasuwa się wniosek, że była to mądra i dalekowzroczna, godna naśladowania polityka ówczesnych gdańskich włodarzy.

W następnym artykule pt. *Rektorzy i profesorowie Gimnazjum Gdańskiego w XVII wieku* ten sam autor szkicuje zbiorowy portret gdańskich rektorów i profesorów z tego okresu. Zwraca uwagę na fakt, iż rektorzy byli na ogół przybyszami. Wywodzili się z rodzin duchownych, rzadziej urzędniczych czy kupieckich. Obracali się w kręgach ludzi wykształconych – często znanych uczonych i kaznodziejów. Z podobnych kręgów wybierali żony, przeważnie córki pastorów. Zdaniem autora tradycje rodzinne miały decydujący wpływ na wybór kierunków studiów, wyznaczały drogę życiową późniejszych rektorów. Wszyscy oni ukończyli studia uniwersyteckie i wszyscy doszli do stopnia doktora teologii. W ich biografiach uderza towarzysząca im od dzieciństwa troska o znajomość języków obcych. Wiedzę zdobywali w różnych ośrodkach, zawsze jednak odwiedzali Wittenbergę, miasto Marcina Lutra (główny ośrodek teologii protestanckiej). Ich studiom towarzyszyły podróże, które poszerzały horyzonty i pozwalały się zapoznać z różnymi środowiskami. Gdańscy rektorzy posiadali wysoki status i prestiż społeczny. Z kolei przedstawieni przez E. Kotarskiego profesorowie Gimnazjum Gdańskiego w większości nie byli potomkami gdańskiej elity, wyszedłszy na ogół z rodzin w hierarchii społecznej stosunkowo nisko sytuowanych, awansowali jako pierwsi – własnym wysiłkiem. Nie mając za sobą tradycji rodzinnej, licząc jedynie na ewentualne wsparcie rady miasta, której stypendystami się stawiali, podjęli – miało się okazać – owocne wysiłki, by się znaleźć w kręgu elity twórczej Gdańska. Profesorowie zdobyli gruntowne wykształcenie, studiowali na ogół w kilku ośrodkach uniwersyteckich. Wszyscy po powrocie służyli swemu miastu – najczęściej aż do śmierci. Podobnie w świetle badań autora wypada charakterystyka profesorów wywodzących się spoza Gdańska. Przybywali oni z różnych stron – z Królewca, Szczecina, Berlina i Norymbergi, z Saksonii i ze Śląska, skuszeni warunkami egzystencji w mieście nad Motławą i panującą tu tolerancją. Stanowisko rektora i profesora w Gimnazjum Gdańskim zapewniało stabilizację materialną, zaspokajało ambicje naukowe i pedagogiczne. Co ciekawe, grono rektorów i profesorów tworzyło stan dość wyizolowany, nie wykazywało zdolności przenikania do kręgów elity władzy. Obie elity – elita twórcza (wspomniani rektorzy i profesorowie) i elita władzy zachowywały wobec siebie dystans, co jest dla nas dzisiaj trudne do wyobrażenia.

Z kolei Zbigniew Nowak w artykule pt. *Bibliotheca Senatus Gedanensis 1596–1817* rysuje dzieje biblioteki rady miejskiej, która – niejako wbrew swej nazwie – pełniła funkcję biblioteki przede wszystkim gimnazjalnej. Jej załączek stanowił bogaty księgozbiór wybitnego włoskiego humanisty, bibliofila i zwolennika reformacji Giovaniego Bernardina Bonifacio, markiza Orii (1517–1597). Zbiór ten liczył około 1300 dzieł z zakresu teologii, biblistyki, patrystyki, prawa, medycyny, filozofii, literatury greckiej, rzymskiej i włoskiego renesansu. Markiz przekazał ten księgozbiór miastu w zamian za dożywocie i mieszkanie. Z. Nowak ukazuje, jak podczas dalszej działalności założonej w Gdańsku w 1596 r. biblioteki w okresie XVII–XVIII w. systematycznie rosły jej zbiory dzięki zakupom, darom i zapisom testamentowym, osiągając u schyłku XVIII stulecia liczbę 26 tysięcy tomów. Księ-

gozbiór ten okazał się niepowtarzalny w skali krajowej, sama zaś biblioteka służyła nie tylko potrzebom naukowym i dydaktycznym Gimnazjum Gdańskiego, ale też stała się ważnym ośrodkiem kulturotwórczym miasta. Zupełnie inny charakter ksiąźnica ta miała po 1817 r., czyli po likwidacji Gimnazjum Akademickiego przez władze pruskie.

Małgorzata Czerniakowska napisała dwa kolejne artykuły. W pierwszym z nich pt. *Astronomia gdańska i Jan Heweliusz* przedstawiła środowisko astronomów gdańskich, z którego wyrósł najwybitniejszy z nich – Jan Heweliusz (1611–1687), godny następcą Mikołaja Kopernika. Autorka zwróciła uwagę na doniosłą rolę, jaką w życiu tego wielkiego uczonego odegrał jego mistrz, a później przyjaciel, wybitny matematyk, fizyk i astronom Piotr Krüger (1580–1639), profesor Gimnazjum Gdańskiego. W drugim zaś artykule pt. *Matematyka i fizyka w Gimnazjum Gdańskim* M. Czerniakowska zarysowała sylwetki najważniejszych profesorów z wymienionych dziedzin nauki. Zwróciła uwagę na fakt, że nauczanie matematyki było ważne dla potrzeb praktycznych, zwłaszcza dla środowiska gdańskich kupców i żeglarzy. Temu służyły opracowywane kilkakrotnie w Gdańsku podręczniki rachunkowości, służące zaznajomieniu się z rachunkowością i kalkulowaniem cen, umiejętnością obliczania ułamków i procentów.

Z dużym zainteresowaniem przeczytałem tekst Mariusza Brodnickiego pt. *Filozofia w Gdańskim Gimnazjum Akademickim*. Autor przedstawił w nim w zarysie działalność naukową i dydaktyczną filozofów gdańskich w XVI do początków XVIII w., którzy wywarli znaczący wpływ na poszerzenie się przestrzeni humanistycznej miasta nad Motławą. Swój szkic podzielił na cztery okresy, charakteryzując kolejno: 1) początki nauczania filozofii w Gimnazjum Gdańskim; recepcje „filozofii biblijnej” (1558–1602); 2) kształtowanie się arystotelizmu niescholastycznego (1602–1651); 3) pod znakiem kartezjanizmu (1651–1727); 4) dominacja wolfianizmu (1727–1817). Ten krótki zarys dziejów filozofii ukazuje, iż Gdańskie Gimnazjum Akademickie było czołowym ośrodkiem filozofii szkolnej, uprawianej w duchu protestanckim na terenie Rzeczypospolitej od połowy XVI do XIX w. Dorobek naukowy i dydaktyczny gdańskich profesorów w zakresie logiki i filozofii praktycznej sprawiał, że Gdańsk uważany był niemal w całej Europie za główny ośrodek arystotelizmu niescholastycznego, zapoczątkowanego przez Bartłomieja Keckermanna, którego podręczniki czytano w większości uniwersytetów europejskich. Filozofia nauczana w Gdańskim Gimnazjum Akademickim stanowiła w zasadzie tylko przygotowanie do pracy na wyższych szczeblach edukacji: na wydziałach prawa, medycyny czy teologii. Jednak ten jej propedeutyczny charakter nie przeszkadzał tym, którzy ją uprawiali, dokonywać głębszej i wnikliwej analizy problemów filozoficznych. Można całkowicie się zgodzić z podsumowaniem autora, iż filozofia ta stanowiła znakomitą szkołę myślenia, dobrze przygotowywała do dalszych studiów i wykształciła wielu znakomych myślicieli⁶.

⁶ Szerzej o tym por. całościowe opracowanie M. Brodnickiego, *Nauczanie filozofii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim do połowy XVII wieku*, Gdańsk 2012.

Jeszcze jeden artykuł zawarty w omawianym tomie pt. *Historia w Gimnazjum Gdańskim* opracował Lech Mokrzecki. Ukazał on w zarysie dorobek badawczy i dydaktyczny najwybitniejszych profesorów i dziejopisarzy mieszczańskich Gdańska w XVI do XVIII w., takich jak: Jakub Fabricius (1551–1629), Bartłomiej Keckermann, Krzysztof Riccius (1590–1643), Piotr Oelhaf (1599–1654), Joachim Pastorius (1611–1681, historiograf króla Jana Kazimierza), Joachim Hoppe (1650–1712), Jan Schulz-Szulecki (1662–1704), Samuel Fryderyk Willemberg (1663–1748), Gotfried Lengnich (1689–1774) i Daniel Gralath Młodszy (1739–1809). Z treści tego szkicu wyraźnie widać, iż dzięki działalności tych profesorów Gdańskie Gimnazjum Akademickie zajęło szczególne miejsce w dziejach dydaktyki historii nie tylko w skali kraju, ale także i licznych państw europejskich doby baroku i oświecenia.

Regina Pawłowska napisała krótki artykuł pt. *Nauczanie języka polskiego w Gdańsku w XVII wieku*, w którym wyraźnie ukazała, iż potrzeba znajomości języka polskiego wśród mieszkańców Gdańska w tym okresie była mocniejsza niż uprzedzenia religijne. Uczono tego języka na podstawie Biblii, katechizmów, śpiewników, literatury pięknej i specjalnych podręczników. Wysokie walory kulturotwórcze miało wprowadzenie do programu Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego nauczania języka polskiego w 1589 r., kiedy to na stanowisko lektora tego języka został powołany poeta – o dużej kulturze humanistycznej – Jan Rybiński (1560 – po 1608). Szkoda, że autorka nie poświęciła tej postaci więcej uwagi.

Po raz drugi w tym tomie jako autor ciekawego szkicu pt. *Życie codzienne w Gimnazjum* występuje Edmund Kizik, przedstawiając w nim próbę zarysowania podstawowych ram i różnorodnych aspektów życia codziennego uczniów i nauczycieli tej szkoły na podstawie znalezionych przez siebie, często rozproszonych zapisków źródłowych, znajdujących się w różnych zespolach akt. Autor w niemal plastyczny sposób ukazuje nie tylko część oficjalną życia szkolnego, ale także życie towarzyskie studentów, czasami nawet ich różnego rodzaju wyczyny chuligańskie. Wydobywa też ze źródeł echa sporów i konfliktów pomiędzy profesorami, które wynikały często ze wzajemnej zazdrości i zawiści. Chciałoby się dziś powiedzieć – „skąd my to znamy?”. Muszę jednak zwrócić uwagę na defekt techniczny omawianego tekstu, mianowicie pomyłona została numeracja stron (po stronie 248 następuje strona 269 i dalsze zamieszanie w numerowaniu stron).

Danuta Popinigris napisała krótki tekst pt. *Gimnazjum Gdańskie i muzyka*, w którym zwróciła uwagę na rolę szeroko pojętej muzyki w tym środowisku. Jej zdaniem istotna była gdańska muzyczna twórczość okolicznościowa, obejmująca epitalamia (pieśni ku czci nowożeńców), funeralia i gratulatoria, wykonywana przez kantorów. Podkreśliła także fakt, że muzyka przyczyniała się do wzrostu pobożności i kultu Bożego w ówczesnym Gdańsku, podobnie jak działo się to w innych protestanckich miastach nadbałtyckich.

Edmund Kotarski zamieścił drugi w tym tomie artykuł pt. *Profesorowie – uczniowie – poezja okolicznościowa*, w którym w interesujący sposób scharakteryzował

poezję, powstałą wokół gimnazjum. Poezja ta miała przeważnie charakter okolicznościowy, tworzono ją m.in. z okazji introdukcji nowo mianowanych rektorów i profesorów. Uczniowie gimnazjum układali też wiersze, poświęcone życiu prywatnemu tychże profesorów – ich ślubom czy urodzinom ich potomków. Powstały też utwory związane ze śmiercią nauczycieli gimnazjum – epitafia i epicedia. Ta siedemnastowieczna gdańska poezja okolicznościowa była wyjątkowo obfita, a przy tym głęboko refleksyjna. Zawierała m.in. metaforykę akwaticzną (żeglarską), wskazując na przemijanie czasu i człowieka. Charakterystyczne dla gdańskiego środowiska gimnazjalnego w XVIII w. były uczniowskie „walety” – pożegnalne zbiorki, adresowane do wyjeżdżających na studia. Te uczniowskie teksty *pro memoria* zawierały rozważania o cnocie, mądrości i przyjaźni, ujęte często w formie obiegowych maksym i sentencji.

Ważny artykuł pt. *Szermierze teologii Gimnazjum Gdańskiego* napisał Sławomir Kościelak. Ukazał kolejno w nim: początki teologii w Gdańsku, wpływ Genewy na Gimnazjum Gdańskie, charakterystykę teologii gdańskiej w dobie toruńskiego Colloquium Charitativum, charakterystykę teologii okresu heroicznego (Idzi Strauch i Samuel Schelwig) oraz sylwetki kilku teologów okresu schyłkowego.

W ostatnim, stosunkowo obszernym szkicu, pt. *Prawo i prawnicy w Gdańskim Gimnazjum Akademickim (XVII–XVIII wiek)*, napisanym przez Tadeusza Maciejewskiego, została przedstawiona nauka i nauczanie prawa w tej uczelni na tle tendencji europejskich, sylwetki wybitnych prawników gdańskich, wspomnianego w tytule okresu oraz udział tychże prawników w recepcji praw obcych – włoskich, pruskich i hamburskich – do systemu prawa miejskiego.

Następne dwa tomy omawianego zbiorowego dzieła obejmują wybór najcenniejszych źródeł, dotyczących Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego od XVI do XVIII w. Pierwszy z nich (a drugi w kolejności wydania) został wydany pod redakcją Lecha Mokrzeckiego (który jest także autorem wstępu do tegoż tomu). Zawiera on 10 wybranych źródeł z pierwszego stulecia działalności Gimnazjum Gdańskiego – od 1568 do 1658 r., opracowanych głównie przez Zofię Głombiowską i współpracowników, opublikowanych w językach oryginalnych (po łacinie lub niemiecku), z których każdy jest przetłumaczony na język polski. Znajdziemy tu następujące materiały źródłowe (których tytuły podajemy w języku polskim): 1) Andrzej Franckenberger, „Nowy statut Gimnazjum Gdańskiego” (1568); 2) Jakub Fabricius, „Memoriał rektora Fabriciusa o systemie szkolnym w Gimnazjum” (1628); 3) [Jan Botsack], „Spis szkolnych zajęć w Gimnazjum Gdańskim” (1641); 4) [Jan Botsack], „Wykaz zajęć szkolnych” (1642); 5) Jan Mochinger, „Pełna radości mowa panegiryczna o narodzinach Gdańskiego Gimnazjum” (1643); 6) [Abraham Calovius], „Spis publicznych zajęć, które [...] będą podjęte w sławnym gdańskim Ateneum [...]” (1644); 7) [Jan Maukisch], „Prawa Gimnazjum Gdańskiego” (1655); 8) [Jan Maukisch], „Katalog wykładów i zajęć publicznych [...] w Gimnazjum Gdańskim” (1657); 9) [Jan Maukisch], „Wykaz wykładów i zajęć publicznych

[...] w Gimnazjum Gdańskim” (1658); 10) Jan Maukisch, „Na uroczystość stulecia Gimnazjum Gdańskiego” (1658).

Drugi tom (w kolejności zaś trzeci) wyboru źródeł od XVI do XVIII w. pod redakcją Zbigniewa Nowaka składa się z dwóch części. Część pierwsza, do której wprowadzenie napisał Z. Nowak, zawiera wybrane źródła do dziejów Biblioteki Rady Miasta Gdańska od jej założenia w 1596 r. do ukazania się pracy bibliograficznej Efraima Praetoriusa *Athenae Gedanenses* (Lipsk 1713), w której znalazł się też opis okoliczności powstania tej szkolnej i miejskiej zarazem biblioteki (m.in. życiorys jej fundatora Jana Bernarda Bonifacia), wykaz książek, regulaminy, opisy promocyjne, katalogi i oracje jubileuszowe. Źródła pisane w języku łacińskim na język polski przetłumaczyła i opracowała Zenobia Lidia Pszczółkowska.

Część druga prezentowanego tomu, do której wprowadzenie napisał Roman Dzięgielewski, obejmuje wybrane teksty z publikacji *Acta jubilaii secundi* (Gdańsk 1759), przedstawiające przebieg obchodów jubileuszowych 200-lecia Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. Teksty w języku łacińskim przetłumaczył na język polski i opracował R. Dzięgielewski. Okolicznościowe kazanie jubileuszowe, wygłoszone 13 VIII 1758 r. w kościele Świętej Trójcy przez rektora Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego Ernesta Augusta Bertlinga w języku niemieckim przetłumaczyła na język polski i opracowała Grażyna Łopuszańska.

W tomie czwartym przedstawianego zbiorowego dzieła, pt. *W progach muz i Minerwy*, opracowanego pod redakcją Zofii Głombiowskiej, zamieszczono siedem artykułów. W pierwszym z nich (najbardziej obszernym) pt. *Dawne humanistyczne Gimnazjum Akademickie w Gdańsku* Józef Budzyński dokonuje próby przedstawienia genezy powstania tej uczelni, sięgając do dziedzictwa średniowiecza, a następnie kreśli początki renesansowej edukacji humanistycznej na Pomorzu i Gdańsku. Charakteryzuje też okoliczności powstania nowożytnego Gimnazjum Gdańskiego w 1568 r. i przeprowadzoną reformę studiów za rektoratu Jakuba Fabriciusa na przełomie XVI i XVII w. Następnie omawia odnowienie „Praw Gimnazjum Gdańskiego” w 1655 r. przez rektora Jana Maukicha oraz ukazuje kontynuację akademickich tradycji u schyłku XVII w., zwracając uwagę na „Prawa Gimnazjum Gdańskiego w 1679 roku”, sformułowane przez rektora Idziego Straucha.

Następne artykuły pióra Elżbiety Starek (*Gramatyka Filipa Melanchtona i nauki języka łacińskiego w Schola Dantiscana Andrzeja Aurifabra*), Zofii Głombiowskiej (*Uczeń i nauczyciel w poematach Achacego Cureusa i Jana Rybińskiego*), Agnieszki Witczak (*Utwory weselne dla rektora Jana Hoppego*), Izabeli Bogumił („*Saevae spectacula mortis*”. O „*Threnodii*” Achacego Cureusa), Jacka Pokrzywnickiego (*Mowa na stulecie pokoju oliwskiego Gottlieba Wernsdorfa*) i Krzysztofa Głombiowskiego (*Krzysztof Celestyn Mrongwiusz jako tłumacz Anabazy Ksenofonta*) przedstawiają charakterystykę wczesnych utworów literackich wspomnianych w tytułach najwybitniejszych przedstawicieli nauki i ich koncepcji rozwoju Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego.

Ostatni (piąty) tom omawianego dzieła, pt. *Źródła i artykuły*, pod redakcją Lecha Mokrzeckiego i Mariusza Brodnickiego, składa się ze wstępu (napisanego przez L. Mokrzeckiego) oraz z dwóch części, które obejmują źródła i artykuły. W ramach materiałów źródłowych zamieszczono dwa ważne, pochodzące z XVI stulecia źródła, które wzbogacają naszą wiedzę o początkowym okresie pracy Gimnazjum Gdańskiego. Są to: 1) przywilej, dotyczący klasztoru Szarych Mnichów na Przedmieściu Gdańska (1555), wydany przez Jana Rollau (tekst oryginalny niemiecki przełożyła na język polski Marta Gaworska); 2) „Mowa na temat początków szkolnictwa dla uczczenia szlachetnego pana Konstantego Ferbera, fundatora Gimnazjum Gdańskiego, wygłoszona do studiującej młodzieży przez obejmującego urząd rektora” (1568), przetłumaczona z łaciny na język polski przez Romana Dziegielewskiego wraz z cennymi komentarzami, opracowanymi przez tegoż przy współudziale Lecha Mokrzeckiego.

W drugiej części tomu znalazły się przede wszystkim opracowania (w sumie 11 pozycji), poświęcone poszczególnym kierunkom działalności środowiska profesorów i słuchaczy Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, kładące szczególny nacisk na efekty ich pracy naukowej i dydaktycznej. Serię artykułów otwiera tekst pt. *Refleksje o Gimnazjum Gdańskim w dobie I Rzeczypospolitej*, którego autorem jest, często przez nas przywoływany, Lech Mokrzecki – jako patron całego tego przedsięwzięcia wydawniczego. Jego rozprawka zawiera wiele nowych informacji, które pochodzą m.in. z analizy źródeł zgromadzonych w drugim i trzecim tomie *Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego*. Stanowi ona bardzo dobre syntetyczne wprowadzenie i tło do dalszych szczegółowych opracowań, zawartych w tomie piątym.

Bardzo interesujący *Szkic z życia studentów Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego w XVII–XVIII wieku* przedstawił Edmund Kizik. Warto podkreślić, że autor oparł się na materiałach źródłowych, zawartych w zbiorach Archiwum Państwowego w Gdańsku oraz Biblioteki Gdańskiej, na podstawie których podjął bardzo udaną próbę rekonstrukcji szkolnej codzienności sprzed kilkuset lat, ukazując nie tylko pozytywne jej elementy, ale także mniej chlubne strony życia codziennego ówczesnych uczniów. Naświetlił też sytuację ekonomiczną placówki i uczącej się w niej młodzieży w poszczególnych dziesięcioleciach na tle położenia miasta w burzliwych okresach historycznych.

Kolejny artykuł pt. *Siedemnastowieczne biografie uczonych gdańskich* napisał Edmund Kotarski. Na podstawie pochodzących z tego stulecia oracji i kazań pogrzebowych, poświęconych uczynom związanym z Gimnazjum, znakomicie ukazał ich zbiorowy portret. Dokonał też próby określenia nie tylko źródeł oddziaływania wiedzy i przemyśleń, pogłębionych podczas ich studiów i pracy dydaktycznej w zagranicznych uniwersytetach, lecz także ich modyfikacji w wyniku zatrudnienia w gimnazjach akademickich Prus Królewskich.

Problematykę *Medycyny i jej więzi z Gimnazjum Gdańskim* przedstawił Adam Szarszewski, zamieszczając nowe, ciekawe spostrzeżenia i oceny na temat poglą-

dów naukowych, stosowanej praktyki lekarskiej i całokształtu dorobku profesorów katedry anatomii i medycyny miejscowego gimnazjum.

Obszerny i wnikliwy artykuł pt. *Teologia w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w okresie toruńskiego Colloquium Charitativum* napisał Sławomir Kościelak, znawca dziejów jezuitów w Gdańsku w XVI–XVIII w. Autor zwrócił uwagę na szczególną rolę, jaką odegrali gdańscy profesorowie, kierujący katedrą teologii, pełniący obowiązki luteranckich lub kalwińskich pastorów wielkich świątyń w mieście, podczas ożywionych sporów, polemik i dyskusji, towarzyszącym w 1645 r. obradom Colloquium Charitativum w Toruniu. S. Kościelak wykazał przy tym też znakomitą orientację w zawiłych zagadnieniach i sporach teologicznych w obu obozach religijnych, zarówno protestanckim, jak i katolickim.

Z kolei Lech Mokrzecki w drugim swym szkicu pt. *Poglądy gdańskich profesorów na temat socynianizmu* opisał niechętny wówczas stosunek gdańskich uczonych do wyznawców arianizmu, zaprezentowany w opublikowanych przez nich pracach w okresie XVII–XVIII w.

W następnym artykule pt. *Początki nauczania filozofii w Gimnazjum Gdańskim do 1580 roku* współredaktor całego tomu Mariusz Brodnicki przedstawił bardzo ciekawy problem przenikania do Gdańska filozoficznych idei renesansowo-humanistycznych i rozbudowania przedmiotów filozoficznych w Gimnazjum Gdańskim od chwili jego powstania w 1558 r. Autor wykazał, iż największy wkład teoretyczny i praktyczny na terenie Prus Królewskich (głównie w Gdańsku, Toruniu i Elblągu) wnieśli poprzez swoich uczniów Filip Melancton (1497–1560), Erazm z Rotterdamu (1465–1536) oraz Jan Sturm (1507–1589). Sięgnęli oni do zdobyczy renesansowej (zarówno włoskiej, jak i niderlandzkiej) filozofii wychowania, uzupełnili ją własnymi rozwiązaniami i stworzyli szkoły, na których wzorowała się prawie cała Europa, a od drugiej połowy XVI w. również gdańscy profesorowie miejscowego Gimnazjum Akademickiego. Widać wyraźnie, że autor znakomicie orientuje się w różnorodnych nurtach filozoficznych, jakie rozwijały się w Europie doby odrodzenia i w ich recepcji na gruncie gdańskim. Ciekawe są tu np. jego rozważania o tzw. filozofii biblijnej, którą za Erazmem z Rotterdamu przyjmowano także w Gdańsku jako synonim pierwotnego autentycznego chrześcijaństwa, nieskażonego jeszcze systemami filozoficznymi stworzonymi przez człowieka.

Interesujące i obszerne studium (liczące 31 stron) pt. *Wspomnienia zasług dla Gdańska Jana Bernardyna Bonifacia, markiza Orii* napisała Lidia Pszczółkowska. Autorka przedstawiła dzieje życia, kariery i licznych podróży po różnych krajach europejskich wspomnianego Bonifacia, który po rozbiciu okrętu w porcie gdańskim 25 VIII 1591 r. osiadł ostatecznie w Gdańsku. Przyjęty przez władze miasta, uzyskał od nich utrzymanie przez ostatnie sześć lat życia, za co w dowód wdzięczności przekazał senatowi miasta uratowane resztki (jakże jednak cenne) swojej biblioteki. L. Pszczółkowska przedstawiła w bardzo dokładny sposób w świetle obszernej literatury i materiałów źródłowych różnorodne i szerokie kontakty Bonifacia z wybitnymi przedstawicielami elit europejskich we Włoszech, Francji, w Szwaj-

carii, Niemczech i Polsce. Zrekonstruowała również zasób książek, które wchodziły w skład biblioteki markiza Orii, ukazując go jako niezwykle zapalonego bibliofila.

Za bardzo pożyteczny uważam także syntetyczny, krótki szkic Jerzego Trzowski pt. *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze rozwoju kultury gdańskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, który stanowi refleksję znanego historyka, zajmującego się głównie problematyką dziejów społeczno-gospodarczych Gdańska w czasach nowożytnych. Autor na kilku stronach zwraca uwagę na ten czynnik rozwoju kultury, nauki i oświaty gdańskiej, który miał także wpływ na rozwój Gimnazjum Gdańskiego.

Porównawcze studium pt. *Gimnazja Akademickie Elbląga, Gdańska i Torunia. Podobieństwa i różnice* opracował znany i doświadczony badacz dziejów szkolnictwa i oświaty w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej (głównie w Prusach Królewskich) Marian Pawlak. W interesujący sposób ukazał różnorodne uwarunkowania i paralele w procesie tworzenia się Gimnazjów Akademickich we wspomnianych w tytule miastach. Zwrócił uwagę na wspólne ideowe i filozoficzne podłoże kształtowania się tych szkół według wzorca gimnazjum stworzonego przez J. Sturma i sposób, w jaki te zachodnioeuropejskie wzory zostały przystosowane do potrzeb i możliwości finansowych Gdańska, Torunia i Elbląga. Powyższe opracowanie stanowi cenny wkład do problematyki całego tomu.

Końcowy tekst stanowi artykuł pt. *Model kształcenia elit w szkolnictwie katolickim i protestanckim w Prusach Królewskich*, napisany przez Kazimierza Puchowskiego wytrawnego znawcy dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce w XVI–XVIII w.⁷ Zgadzam się z autorem, iż w przedstawianiu dziejów szkolnictwa dawnej Rzeczypospolitej pomija się na ogół działalność luterańskich gimnazjów Prus Królewskich, a z kolei w opracowaniach dotyczących oświaty katolickiej marginalizuje się lub pomija wpływ gimnazjów protestanckich na przemiany w szkolnictwie zakonnym (w tym głównie jezuickim). Dlatego cenne okazują się jego komparatystyczne rozważania, dotyczące ogólnego modelu kształcenia elit tak w szkolnictwie katolickim, jak i protestanckim w Prusach Królewskich w dobie nowożytnej. Wiadomo przecież, że np. model sturmowskiego gimnazjum przyjęli zarówno protestanci, jak i katolicy. Naśladowali go jezuici i to oni mocno spopularyzowali J. Sturma w całej Europie. Podzielam ogólnie opinię K. Puchowskiego wyrażoną na końcu opracowania: „W modelu kształcenia protestanckiej i katolickiej młodzieży Prus Królewskich znajdujemy pola wspólne i odrębne. Warto zwrócić uwagę na znacznie szybszą modernizację kształcenia w szkołach protestanckich. Szkoła związana ściśle z potrzebami miasta szybko reagowała na aspiracje mieszczańskiej klienteli. Program szkół zakonnych determinowały uświęcone tradycją i autorytetem hierarchów zakonu i ojców Kościoła ustawy i reguły, długo trzymając się utartych wzorców” (s. 207).

⁷ Por. K. Puchowski, *Edukacja historyczna w kolegiach jezuickich Rzeczypospolitej (1565–1773)*, Gdańsk 1999; idem, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.

Nie sposób w tej recenzji, która rozrosła się nawet do całego artykułu, oddać całego bogactwa treści i refleksji naukowych zawartych w zbiorowym dziele o Gdańskim Gimnazjum Akademickim. Podkreślić jednak należy, iż zamieszczone w pięciu tomach poszczególne artykuły i źródła przynoszą nowoczesne i wielostronne spojrzenie na działalność tej uczelni, popularyzując jej dorobek wśród polskich i zagranicznych badaczy. Wszystkie tomy zostały przygotowane z wielką starannością i pieczołowicie zredagowane, opatrzone aparatem naukowym i różnymi indeksami. Do tego dodano liczne ilustracje, które uatrakcyjniają lekturę tekstów. Warto też dodać, że wszyscy autorzy starali się napisać swe artykuły w ładnym, komunikatywnym języku, dlatego dobrze się je czyta. Na zakończenie chciałbym stwierdzić, iż zbiorowe opracowanie pt. *Gdańskie Gimnazjum Akademickie* stanowi ważne dzieło naukowe, swoiste kompendium wiedzy o tej gdańskiej uczelni, które można polecić nie tylko profesjonalnym badaczom, ale też studentom przygotowującym prace magisterskie czy doktorskie oraz szerszym kręgom miłośników polskiej kultury i historii. Wreszcie nasuwa mi się jeszcze jedna refleksja, że lektura tego opracowania może się okazać pożyteczna dla różnego typu ekspertów, pracujących nad reformami polskiego szkolnictwa oraz władz samorządowych, które może powinny wziąć przykład z rady miasta Gdańska w czasach nowożytnych (XVI–XVIII w.), potrafiącej przez finansowe wsparcie dbać o wysoki poziom rozwoju nauki i oświaty w swym mieście.

